

Kis Petronella

**A performativitás esszenciális csatornáit Csáth
Géza írásművészetében**

Tézisfüzet

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

2025

Tartalomjegyzék

A kutatás előzményei, problémafelvetés	3
A kutatás módszertana	5
A kutatási eredmények	7
A kutatási témához kapcsolódó publikációk	8

A kutatás előzményei, problémafelvetés

Csáth Géza több tudományterületet és művészeti ágat átfogó életművét halála után évtizedeken át szinte teljes némaság övezte. Az 1960-as évektől megjelenő válogatott novellás kötetei főként a pszichoanalitikus, morfinista orvos íróra irányították a fókuszot, és a kánonba bekerült elbeszélései alapján még napjainkban is többnyire ez az irány és szemléletmód képezi az életművéhez kapcsolódó kutatások vezérfonalát, amelyet az elmúlt évtizedekben naplóinak és levelezésének többszöri újrakiadása is felerősített.

Ezzel szemben Csáthot kortársai és pályatársai *A varázsló kertje* című kötet megjelenése idején leginkább muzsikusként, tűnékeny hangulatokat ábrázoló, finom rezdülések lírikus írójaként ismerték és emlegették. Nem véletlenül, hiszen a korszak egyik legtöbbet publikáló zenekritikusaként több száz zenekritikát és zeneesztétikai írást hagyott hátra, továbbá saját, kéziratban fennmaradt kompozícióinak száma is – jelenlegi ismereteink szerint – több mint százhatvan darabra becsülhető. Ugyanakkor Csáth zeneszerzői munkásságáról a szakmai diskurzus

mit sem sejtett egészen az 1990-es évek közepéig, amikor lányának, Brenner Olgának köszönhetően kéziratokká, partitúrái jelentős része az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményébe került. Kutatásomban igyekszem reflektálni arra a kérdésre, milyen egyéb körülmények, okok vezethettek oda, hogy az elmúlt évtizedek során a recepciótörténetben Csáth műveinek biografikus olvasata vált az uralkodó szólamná, míg zenei vonatkozásuk jelentősen háttérbe szorult.

Bár *A varázsló kertjének* 1908-as megjelenése óta Csáth számos pályatársa, illetve irodalomtörténészek, zenetörténészek utaltak a novellái formai kialakításának hátterében megbúvó zeneszerzőre, zenekritikusra, mégsem született olyan kutatás, amely rendszerszinten vizsgálta volna a szépirodalmi alkotásai és a zenei írásai, kompozíciói közötti formai-tartalmi összefüggéseket, áthallásokat, kapcsolódási pontokat. A disszertáció elsődleges célja a Csáth-novellák lehetséges olvasási módusainak kiszélesítése, valamint az életművet övező szakmai diskurzus szemléletmódjának elbillentése, kiegyensúlyozása a biografikus megközelítéssel szemben.

A kutatás módszertana

Dolgozatomban összesen tíz novella (*Este, Nyári bál, A kék csónak, Délutáni álom, Hegyszoros, Szonáta pathétique, IX. szimfónia, Tavaszi ouverture, Tavaszok, Eroica*) és két zenés színpadi mű (*Kisvárosi történet, Hamvazószerda*) elemzésén keresztül igyekszem szemléltetni, hogy Csáth szövegei esetében a művészeti ágak – legfőképp az irodalom és a zeneművészet – elválaszthatatlan egységet képeznek. Zeneesztétikai írásaiban foglalkozik irodalom, zene és képzőművészet határterületének problematikájával, alkalmazhatóságával, az egyes művészeti ágak kifejezőeszközeinek, nyelvezetének hasonlóságaival, egyesítési lehetőségeivel – mindezt idegorvosi, pszichoanalitikusi szemléletéből merítve. Művészet és tudomány azonos súllyal épült be rendkívül komplex, holisztikus szemléletébe.

Az általam két csoportban vizsgált elbeszélések (komponista technikát imitáló novellák, illetve zeneművekként funkcionáló novellák) témái jellegzetesen zeneiek, ahogy struktúrájukat vagy a befogadóra gyakorolt hatásmechanizmusukat tekintve is

zeneműveket idéznek. Mindegyik szövegben különböző módon, formában és más céllal manifesztálódik a zenei töltet (szó- illetve mondatszintű akusztikában, ritmusban; szerkezetszinten visszatérő és variálódó motívumokban; az irodalmi szöveg korlátozott kifejezőképességének hangsúlyozásában; zeneműveket, zeneszerzők életét és karakterét megidéző tartalmi elemekben; zenei műfajmegjelölésekben és ezek textuális reprodukálásában; zeneművekre emlékeztető tipográfiai jelölésekben; zenei szakszavak, szakkifejezések használatában; hangszerek megszólaltatásában és narrációjában stb.), mégis egységet képeznek tartalmi-formai hasonlóságaik, motivikus hálózatuk, fő- és melléktémáik árnyalatnyi jelentésmódosulásai miatt, és egymással is képesek párbeszédet létesíteni.

Csáth az összművészeti kifejezésmód csúcspontját a színpadi művekben látta, melyeknek felépítésében a zenei formákhoz hasonlóan az élet(tan) és az emberi idegrendszer működése volt az irányadó számára. Ezek megalkotása révén részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, szöveg, zene és látvány hogyan egészítheti ki, ellensúlyozhatja egymást, illetve az egyik miként olthatja

ki a másik hatását. A *Hamvazószerda* – amely *A varázsló halála* című novella átíratja, és 1911-ben bemutatásra is került a Magyar Színházban – az egyetlen olyan drámája, melynek általa komponált kísérőzenéje teljes egészében, több változatban fennmaradt, és az író saját előadásában el is hangzott a színházi premieren, így filológiai kuriózumnak tekinthető. Az elemzett novellák, drámák interpretációjába bevont kéziratos Csáth-zeneművek megtekinthetők a dolgozat függelékében.

A kutatási eredmények

Dolgozatomban az elemzések során igyekeztem feltárni, hogy Csáth novellái, zenei élményei, zeneművei és zenekritikái egymásból táplálkoznak, épülnek, összekapcsolódnak, kiegészítik egymást; számtalan olyan allúzió és párhuzam lappang köztük, melyek felfedése nélkül e szövegek értelmezése csak töredékesen mehet végbe. A szemléltetett szépirodalmi és zeneesztétikai szövegekből kirajzolódik, hogy bár Csáthot ma elsősorban novellistaként ismerjük, művészeti hierarchiájának élén a zeneművészet állt: komponistaként

gondolkodott és alkotta meg számos szépirodalmi művét. Szövegei épp azokat a tudományosan megalapozott pszichológiai hatásmechanizmusokat, érzéseket hivatottak kiváltani az olvasóban, melyeket zeneművek keltenek a hallgatóban a tudattalan megbolygatása, az emlékek felidézése, felszínre törése révén.

Kutatásom során bizonyosságot nyert, hogy Csáth írásművészete irodalom és zene medialitásának, határmezsgyéjének vizsgálata szempontjából kiemelkedő jelentőségű a századforduló magyar prózairodalmában, prózapoétikájának zeneisége pedig egyedülálló a korszakban, ami indokoltta teheti akár a kánonban betöltött szerepének és életművének újragondolását, újrapozicionálását is.

A kutatási témához kapcsolódó publikációk

„A megtisztulás aktusa a vízben, a hóban, a sárban. Egy narratíva kompozíciós lehetőségei – Csáth Géza: Tavaszi ouverture”. In *A varázsló kertje. Tanulmányok Csáth Gézáról*. Szerkesztette MOLNÁR Eszter Edina, PARÁDI Andrea, RADVÁNSZKY Anikó, 47–61. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2023.

„»Halk szárnylebbenések hallatszanak a levegőben...«. Zenei formabontás Csáth Géza Este című novellájában.” In *„A rejtelem volt az írósága...”*. *A ködlovag-jelenség történeti, poétikai és biografikus vetületei a századfordulótól napjainkig*. Szerkesztette LUDMÁN Katalin, RADNAI Dániel Szabolcs, 89–96. Miskolc: Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolája, 2022.

„Nézőpontváltások (Smaragd asztal. Csáth Géza válogatott levelezése)”. *Tiszatáj* 76, 1. sz. (2022): 115–117.

„A megtisztulás aktusa a vízben, a hóban, a sárban. Egy narratíva kompozíciós lehetőségei: Tavaszi ouverture; Egybehangzó szimfóniák: Tavaszok”. *Kortárs* 66, 9. sz. (2022): 20–28.

„Hangok transzcendenciája. Csáth Géza: Szonáta pathétique”. In *Az emlékező képzelőerő. Konferenciakötet*. Szerkesztette NAGY Beáta, SURÁNYI Beáta, UJVÁRI Nóra, 45–56. Budapest: Reciti, 2021.

„A függőség lélekrajza (Szajbély Mihály: Csáth Géza élete és munkái. Régimódi monográfia)”. *Tiszatáj* 74, 10. sz. (2020): 84–85.

„»Kabaré-komponista vagyok«. A parodista Csáth Géza gúnydrámája”. In *SZITU Kötet 2018*. Szerkesztette DOMA Petra, 98–111. Budapest: ELTE Eötvös Collegium, 2019.

„A medializált zenei elbeszélés érzékelési tapasztalata. A novellába ágyazott opera áthallásai”. In *Szövegek között 21. A tudományos hálózatoktól a hálózatok tudományáig (OTDK-tanulmányok)*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2019.

„A dekadencia útvesztőjébe (Csáth Géza: Sötét örvénybe süllyedek. Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1914–1919)”. *Kortárs* 63, 3. sz. (2019): 89–92.

„Műfajok keresztmetszetében. A dráma árnyalatai Csáth Géza Hamvazószerda című művében”. *Tiszatáj* 71, 10. sz. (2017): Diákmelléklet, 1–26.

„Egy Wagner-opera parafrázisa. Csáth Géza: Délutáni álom”. In *A fantázia hippogriffje. A romantikus képzelőerő elbeszélhetősége*. Szerkesztette NAGY Beáta, SURÁNYI Beáta, UJVÁRI Nóra, 223–233. Budapest: Reciti, 2017.